

YUKSAK HISLARNING ILMIY IJODGA STIMUL TA'SIRI

Bahriyeva Nafisa Nurullayevna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Urgut filiali Pedagogika va Jismoniy madaniyat kafedrasi o'qituvchi stajyori
E-mail: nafisabahriyeva@gmail.com

«...o'spirin odamlarni baxtli va farovon qilish uchun ilmga intilayotgan bo'lsa, yaxshisi, mehribonlik jamiyatiga ishga kirsin»
(A. Sent)

Annotatsiya: Insonni ijodiy faoliyatini asosiy harakatlantiruvchi stimuli – qiziqish. Ijodkorning qiziqishi fanning taraqqiyot darajasi, izlanuvchining hayotiy tajribasi, u yoki bu muammoga bo'lgan ijtimoiy qiziqish bilan belgilanadi. Lekin bu ongsizlikdagi holat bo'lib, uni ijodkorning o'zi hamma vaqt ham anglayvermaydi. Maqolada ijodkorlarni ijodiy faoliyatga undovchi stimullarni ko'rib chiqamiz.

Tayanch so'z va tushunchalar: Ijod, faoliyat, tafakkur, hissiyot, ustanovka, stimuli, passivlik, metaforiklik.

Hissiyot va ustanovka. Yuksak hislarning ilmiy ijodga stimuli bo'lishiga venger olimi, bioximik A. Sent skeptik munosabatda bo'ladi. Uning fikricha, «...o'spirin odamlarni baxtli va farovon qilish uchun ilmga intilayotgan bo'lsa, u yaxshisi, mehribonlik jamiyatiga ishga kirsin». Olimning asosiy harakatlantiruvchi stimuli – qiziqish. Ijodkorning qiziqishi fanning taraqqiyot darajasi, olimning hayotiy tajribasi, u yoki bu muammoga bo'lgan ijtimoiy qiziqish bilan belgilanadi. Lekin bu ongsizlikdagi holat bo'lib, uni olim o'zi hamma vaqt ham anglayvermaydi.

Ilmiy ijodning yana bir stimuli – ajralib turish. Londonning yetakchi ilmiy-texnik kutubxonalaridan biri 1996 yilda o'z o'quvchilariga 7820 ta davriy nashrni taklif qila olgan. Ulardan 4800 tasi bir marta ham o'quvchilarning qo'lga tegmagan, 2274 tasi faqat bir martadan talab qilingan, birmuncha nufuzli jurnal 382 marta, 60 ta jurnal esa har biri 100 martadan o'qilgan. Bu ko'rsatkich ilmiy axborotning katta qismi tor doiradagi yetuk olimlarning maqolalarida bo'lishini va ilmiy jamoatchilik faqat ularning maqolalarini o'qishini tasdiqlaydi. Biroq, olimlar o'z maqolalarini e'lon qilish uchun nashr tanlamaydilar. Bosilgan maqola ilmiy ish yakunlanganligidan guvohlik beradi va insonning fanga taalluqli ekanligini his qilishiga sabab bo'ladi.

Ijodiy faoliyatni stimullovchi hissiyotlardan tashqari, ijodni tormozlovchi hissiyotlar bor. Ijodning eng xavfli dushmani – qo'rquv. Muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish tasavvurni va tashabbusni siqadi. [12.,34-35]

Ijodning ikkinchi dushmani – o'z-o'ziga tanqidiy nazarning juda yuqoriligi. O'z-

o'ziga va ijodga ob'ektiv baho bera olish ijodiy faoliyatning davomli bo'lishiga sabab bo'ladi. Ijodiy tafakkurning uchinchi dushmani – yalqovlik. Inson biror narsa qilishni xohlasa, uni albatta boshlashi kerak. Boshlash, davom ettirish va yakunlash – uch psixologik bosqich bo'lib, u turli darajadagi irodaviy kuchni talab qiladi. Ko'p insonlar ishni boshlashga qiynaladilar. Bejiz, turli xalqlar bu mavzuda maqollar yaratmaganlar. Faoliyatni boshlash bilan bog'liq qiyinchilikni ko'proq «kasbi ijodkorlik bilan bog'liq insonlar» his qiladilar.

Psixologik ustanovka bu bosqichda juda muhim bo'lib, u ijodning samarasiga ham ta'sir qilishi mumkin. Ustanovka – sub'ektning tayyorligi, moyilligi bo'lib, berilgan ob'ektga nisbatan faoliyatning barqaror maqsadga yo'nalib kechish xarakterini ta'minlovchi, ma'lum ob'ektga nisbatan ijobiy hisning namoyon bo'lishidir. (Ustanovka dastlab eksperimental psixologiyaga nemis psixologlari tomonidan kiritilgan).

Ishni boshlash tezligi temperamentga va boshqa omillarga ham bog'liq. Masalan, flegmatik birdan ishga kirishib ketmaydi. Melanxolik atrofdagilardan ruhiy madad olib, keyin boshlashi mumkin. Sangvinnik bu masalada tez (shoshadi) va h.k.

Keyingi bosqichlar osonroq kechadi. Inson ishga kirishadi, qiziqish hosil bo'ladi, ish jarayonidan va olingan oraliq natijalardan yoqimli hissiyotlar paydo bo'ladi. Boshlash uchun esa itaruvchi kuch – ish jadvali, qat'iy belgilangan tartib, huquqiy majburiyatlar yoki bevosita buyruq lozim. Ba'zilarga tashqi tartibning qat'iy chegarasi yaxshi ruhiy kuch beradi, boshqalarga faqat eslatish kifoya qiladi. Eslatish ham buyruqning kuchsiz shakli hisoblanadi.

Passivlik, faoliyatni to'xtatishga moyillik faollikka intilish kuchsizligidan, maqsad refleksi yaxshi shakllanmaganligidan yuz beradi.

Demak, ijod stimullari ichida eng ahamiyatlisi maqsadga yo'nalganlik. Maqsad aralash-quralash assosiasiyalarni anglangan izlanishga aylantiruvchi, faoliyat boshini tashkil etuvchi narsa. Bir maqsadga diqqatni to'plash faoliyat jarayonining samarasi uchun juda muhim. Aqliy mehnat bilan shug'ullanish uchun, avvalo, shaxs bo'lish lozim. Shaxs esa bilim, ko'nikma va qobiliyatlar bilan birga yuksak rivojlangan hissiyotlarga ham ega bo'ladi. Busiz aqliy iqtidorni va keng qiziqishlarni amalga oshirishning iloji yo'q.

Chuqur ob'ektlar yoki ularning alohida xususiyatlari o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatadigan, sirtida ko'rinmaydigan, ko'zga tashlanmaydigan, aniq emas, balki hodisaning mohiyatini tushunish va chuqurlashtirishni talab qiladigan aqlni ko'rib chiqadi.

Bunday g'oyalar, qoida tariqasida, asosiy, ya'ni boshqa g'oyalarni ishlab chiqarish uchun nazariyalar, tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

E. G. Alievaning o'ziga xosligi va ravonligi bir-biri bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi: ko'proq javoblar, ular qanchalik o'ziga xos va aksincha. [21]

Hozirgi vaqtda Torrens testi yordamida tadqiqotchilarning ko'pchiligi to'rtta ijodkorlikni o'lchaydilar: ravonlik, moslashuvchanlik, o'ziga xoslik va rivojlanish.

Bir qator tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu xususiyatlar orasida juda yaqin bog'lanishlar mavjud (M.S. Egorova ma'lumotlariga ko'ra, faqat olti yoshli bolalarda boshqa xususiyatlarga ega bo'lgan «rivojlanish» ko'rsatkichidir. [24]

Ushbu ma'lumotlarga asoslanib, M. S. Egorova ijodkorlikning «rivojlanish» ko'rsatkichi alohida mavqega ega ekanligini va agar u ijodkorlikning ayrim jihatlarini baholashga imkon beradigan bo'lsa, unda qochoqlik, ko'nikuvchanlik va o'ziga xoslik bilan baholanadiganlar emas.

L. M. Petrova (2008) yosh o'quvchilar guruhida shu kabi ma'lumotlarni oldi: KTTM testida og'zaki bo'lmagan ijodkorlikning «rivojlanishi» ko'rsatkichi qochoqlik, moslashuvchanlik va o'ziga xoslik bilan bog'liq emas edi. Biroq, «Circle» testidan foydalanganda, «ishlab chiqish» ko'rsatkichi ijodkorlikning boshqa ko'rsatkichlari bilan yaqin aloqada edi. O'smirlar KTM testida ham, «Circle» testida ham og'zaki bo'lmagan ijodkorlikning barcha darajalarining o'rtasida yaqin aloqalarni aniqladilar.

Turli kontseptsiyalarda ko'rib chiqilgan ijodkorlik jumboq qismlari shaklida namoyon bo'ladi, bu hali hech kim tomonidan to'planmagan.

Muhim fakt shundaki, MS Egorovanning so'zlariga ko'ra, ijodkorlikning hech bir ko'rsatkichi 6 dan 10 yilgacha barqarorlikni topdi. Bu, muallifning fikriga ko'ra, ijodkorlikning tashqi ta'sirlarga (ta'lim va ta'limning o'ziga xos xususiyatlariga) nisbatan sezgirligini bildiradi, bu boshqa mualliflar tomonidan ko'rsatiladi (Shumakova N. B. hammualliflar bilan, 1991).

Ijodkorlik mezonlari sifatida M.A. Xolodnaya intellektual faoliyat xususiyatlarining quyidagi majmuasini ko'rib chiqadi:

- 1) ravonlik (vaqtning birligida yuzaga keladigan g'oyalar soni);
- 2) originallik (umumiy qabul qilingan, odatiy javoblardan farq qiluvchi «noyob» g'oyalarni ishlab chiqarish qobiliyati);
- 3) sezuvchanlik (g'ayritabiiy tafsilotlarga nisbatan sezuvchanlik, noaniqlik ziddiyatlari, shuningdek, bir fikrdan ikkinchisiga moslashuvchan va tezkor o'tishga tayyor);
- 4) metaforiklik (hayoliy, «imkonsiz» kontekstda ishlashga tayyorlik, o'z fikrlarini ifodalash uchun ramziy, assotsiativ vositalardan foydalanish moyilligi, shuningdek, murakkab va aksincha, murakkab – oddiy).

Hodisalarning bir sinfidan boshqasiga tez va osonlik bilan o'tish qobiliyati, uzoq mazmunda, fikr moslashuvchanligi deb ataladi. Bunday qobiliyatning yo'qligi inertiya, qat'iylik, ossifikatsiyalanish va hatto fikrlashning qat'iyligi yoki qat'iyligi deb ataladi. Lekin kontentda yaqin yoki uzoq nima? Semantik masofani o'lchash mumkinmi? Ehtimol, bu o'zgaruvchan qiymat bo'lib, u insonning funktsional qat'iyligi deb ataladi. Bu amerikalik psixolog K. Dunker tomonidan tasvirlangan va keyingi tajribada

ko'rsatilgan. [23]

Mavzuni eshik oldida uchta shamni tuzatish taklif etiladi. Manipulyatsiya qilinishi mumkin bo'lgan narsalar orasida-bolg'a – qutilarga mixlar, pense va boshqalar. Vazifa ikki versiyada taqdim etildi. Birinchi holda, qutilar bo'sh, ikkinchisida esa-mixlar bilan to'ldirilgan. Qutining birinchi versiyasini stend sifatida hal qilishda hamma narsa ishlatilgan. Ikkinchi variantda, sub'ektlarning faqat yarmi ularni bo'shatib, stendlarga aylantirdi. Dunker buni qutining ikkinchi versiyasida tirnoq uchun konteyner sifatida qabul qilinganligi bilan izohladi, bu mavzu ushbu funktsiyani belgilab qo'ydi, shuning uchun boshqa mumkin bo'lgan funktsiyalarga o'tish qiyin bo'ldi.

Funksional qat'iylikni bartaraf etish qobiliyati. Psixologlar bu qobiliyatni sinov bilan o'lchashga harakat qilishadi. Mavzu bolg'acha, konserva idishi, g'isht kabi narsalarni ishlatishning har qanday usullarini sanab o'tishni talab qiladi. Ba'zi odamlar tezda bir hodisa sinfidan ikkinchisiga ko'chib o'tishadi, g'isht qurilish materiali sifatida ishlatilishi mumkinligini ko'rsatadi, chunki yong'oqni parchalash uchun stend, shamol derazani yiqitmasligi uchun o'rnatilgan yuk; uni ezib tashlash va metall idishlarni tozalash uchun ishlatish, isitish. Pedi o'rniga Giri o'rniga qo'llash va boshqalar ushbu funktsiyada ob'ektning barcha ilovalarini birinchi bo'lib iste'mol qilishga harakat qilishadi va keyin boshqa sohalarda qidirishga o'tishadi.

Bundan tashqari, buzilgan farazdan o'z vaqtida voz kechish qobiliyatiga moslashuvchanlik mavjud. Bu erda «o'z vaqtida»so'zini ta'kidlash lozim. Agar jozibali, lekin noto'g'ri g'oyaga asoslangan holda uzoq vaqt davom etsangiz, vaqt o'tkazib yuboriladi. Gipotezani juda erta rad etish, qaror qabul qilish imkoniyatini soddalashtirishga olib kelishi mumkin.

Gipotezani rad etish ayniqsa qiyin, agar u o'z-o'zidan ixtiro qilingan bo'lsa, o'z aqlining harakatlari bilan.

M.A. Xolodnaya ta'kidlashicha, ko'plab tadqiqotlarda ijodkorlikni baholashda, qoida tariqasida, dastlabki ikkita ko'rsatkich hisobga olinadi: sub'ektlar tomonidan shakllantirilgan g'oyalar soni va boshqa sub'ektlarning javoblariga nisbatan kamdan-kam holatlar darajasi. Ammo, vaqt o'tishi bilan, bu turli xil fikrlash ko'rsatkichlari ijodkorlikning aniq dalili emasligi aniqlandi. Misol uchun, nostandart butunlay boshqa psixologik hodisalarni yashirish mumkin: aslida, o'ziga xosligi shaxsning ijodiy samarali imkoniyatlarining namoyishi, intellektual to'lovga layoqatsizlikning shaxsiy hiperkompensatsiyasining namoyon bo'lishi, nihoyat, aqliy kamchilik.

P. Djekson va S. Messik ijodiy mahsulotning quyidagi mezonlarini ta'kidlab, uni tavsiflashning kompleks protsedurasiga bo'lgan ehtiyojni ta'kidladi: 1) originallik (statistik noyoblik); 2) mazmunli (masalan, «qog'oz klipini» ishlatishning noyob usuli –klipni» ijodiy emas « deb atash mumkin;3) konvertatsiya qilish (konvension cheklovlarni bartaraf etish asosida konvertatsiya qilish va shunga o'xshash materiallar

darajasi); 4) birlashtirish (tajriba elementlarining birligi va ulanishini shakllantirish, bu yangi g'oyani konsentrlangan ko'rinishida ifodalashga imkon beradi) (Jekson, Messick, 1965).

E. E. Tunik (1992) ijodkorlikning quyidagi mezonlarini (qobiliyatlarini) ta'kidlaydi:

- muammoning sezuvchanligi;
- sintez qilish qobiliyati;
- o'xshashlik va farqlarni ajratish qobiliyati;
- yo'qolgan qismlarni qayta tiklash qobiliyati;
- bashorat qilish qobiliyati;
- turli fikrlash.

T.A. Barisheva va Y. A. Jigalov (2006) «divergence, polifoniklik, ko'p faktoring – ijodiy jarayonlarda» ishtirok etadigan «barcha bilim jarayonlarining ijodiy sifati (nafaqat fikrlash). Divergence perceptiv darajada paydo bo'ladi (polimodallik, polenezavisimost, Perceptual maydonning ko'p qirraliligi, idrok etish qobiliyati: matn-kontekst-subtext va boshqalar); hodisalarning oshkor qilinmagan, potentsial, noyob, «lateral» (lateral) xususiyatlarini ko'rish qobiliyati; murakkab, murakkab, noaniq, tuzilmasiz hodisalar va ob'ektlarni afzal ko'rishda; ko'p qutbli makonda, retrospektiv va istiqbolda hodisani ko'rish qobiliyati; bir vaqtning o'zida bir nechta (shu jumladan qarama-qarshi) shartlarni, old shartlarni va printsiplarni hisobga olish yoki birlashtirish qobiliyatiga ega».

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ильин Е.П. Психология творчества креативности и одарённости. Питер; СПб.; 2009. 424 с.
2. Хайдарова Г.А. Диагностика уровня творческого мышления у студентов.// Вестник интегративной психологии, Ярославль-2022. Выпуск 24. - стр. 391-395.
3. Шерток Л., Р. де Соссюр. Рождение психоаналитика. От Месмера до Фрейда. М. Прогресс. 1991. 286 с.
4. Штейнбах Х.Э. Психология творчества. Учебное пособие. – СПб, 2011. – 212 с.
5. Martinova T.N. Talabalarni turli xil motivatsiya bilan yo'naltirishning xususiyatlari. Martinova // Sotol. - 2004 yil. №3. - dan. 27-31.
6. Ushmonskaya G.F., Talabalar va talabalar yoshlarining ijtimoiy rollarini tashkil etish / g.f. Ushir. - Volgograd: Volga Gu Nashriyot uyi, 2002 yil. - 170 p.